

pokliče na osvobojeno ozemlje, ne predstavlja več ovire, da se pozivu ne bi odzval, saj je moral Ljubljano zapustiti tudi zaradi prihoda nemškega okupatorja.

Že pred vojno izoblikovan protinemško naravnani nacionalizem Maksa Šnuderla prihaja do izraza tudi v tem, t.i. ljubljanskem obdobju. Čeprav živi pod italijanskim okupatorjem, pravzaprav več razmišlja o nemškem okupatorju. Ta se mu zdi nevarnejši od italijanskega, ker izvaja nasilje nad Slovenci preišljeno in z elementarno grozovitostjo; tesno ga povezuje s predvojnimi nemštvom na Slovenskem. Za avtohtone Nemce na Štajerskem meni, da jih je treba v skladu z njihovo vlogo v preteklosti in med vojno po končani vojni "do zadnjega pognati čez mejo na sever". Prav zadovoljen je ob preselitvi Kočeverjev na izpraznjene domove slovenskih izgnancev v Posavju in Obsotelju, saj takoj tisti hip spozna, da so sami Nemci pomagali odstraniti ta otok nemštva na Slovenskem.

Objava dnevnika je terjala precej pripravljalnega dela kljub srečni okoliščini, da je nanjo mislil že avtor in v ta namen stenografsko pisavo dnevnika prevedel v običajno. Ob tem je dodal še nekaj pojasnil, sicer pa vsebine ni spreminjal. Obsežnost in specifična vsebina dnevnika sta zahtevali številna pojasnila. Čeprav se je Čepič kot pisec opomb odločil za racionalnost (niso preobsežne, svetovnih vojaških dogodkov v glavnem ne pojasnjuje) je opomb skupaj z avtorjevimi kar 1148. Omenimo naj še, da je Čepič v uvodu orisal dnevnikařjevo zanimivo in bogato življenjsko, poklicno in literarno pot. Dodano je tudi nepogrešljivo kazalo osebnih imen. Škoda je le, da je v knjigi preveč tiskarskih napak, zaradi česar se npr. visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Riccardo Miozo spremeni v Ricarda Moira, Neodvisna država Hrvatska pa pristopi k trojnemu paktu junija 1942 namesto 1941.

Vida Deželak-Barič

Stefano Bianchini - Francesco Privitera:
6. aprile 1941- *L'attacco italiano alla Jugoslavia*. Marzorati, Settimo Milanese,
Milano 1993)

Italijanski napad na Kraljevino Jugoslavijo pravzaprav ni glavna tema knjige italijanskih zgodovinarjev, četudi sta jo tako naslovlila. Bianchinijevo poglavje o "jadranskem vprašanju" v italijansko-jugoslovanskih odnosih med obema vojnama, ki naj bi bilo eden od temeljnih motivov za agresijo Mussolinijeve Italije na Jugoslavijo, je le nekakšen uvod. Proslula teza o pohabljeni zmagi (vittoria mutilata) Italije leta 1918, rojena še pred fašizmom, je izhodišče zla, ki se je udejanilo z udeležbo Italije v napadu, razkosanju in okupaciji Jugoslavije 1941-1943. Na dan napada je Mussolini v pismu Hitlerju zapisal: "Jugoslavija je najbolj avtentična stvaritev Versaillesa in zasluži svojo usodo." Bianchinijev pregled obravnava položaj Jugoslavije v zamotanih evropskih odnosih, glede italijansko-jugoslovanskih odnosov pa se zlasti ozira na tiste pojave v politiki Hrvatov, na

katere je računala Mussolinijeva protijugoslovanska politika. Slovence v Jugoslaviji omeni šele v času vladnega prevrata 27. marca 1941. Pridružili so se (dva predstavnika SLS) novi vladi generala Simovića, a obenem so prek slovaškega veleposlaništva predlagali Hitlerju, naj ustvari neodvisno Slovenijo. Vprašanje, kdo je navsezadnje neposredno odločil, da tudi Italija 6. aprila 1941 Jugoslavijo napade, ali Hitler ali Mussolini sam, pušča Bianchini odprto.

Glavni temi knjige sta okupacijska politika Italije na delih jugoslovanskega ozemlja, ki ga je zasedla (Privitera), nato pa obnašanje enot italijanske vojske na tem ozemlju po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 in po njenem prehodu na stran zaveznikov (Bianchini). Oba avtorja pišeta skoraj le o dogajanju na območjih jugovzhodno od Slovenije.

Privitera se omejuje na posamezne segmente tematike. Predvsem ga zanimajo pojavi vojaške kolaboracije srbskih četnikov, ki jih v hrvaških območjih sprva motivira odpor proti ustaškemu genocidu, v nadaljevanju pa vse bolj protikomunistično nasprotovanje partizanskim enotam, v Črni Gori pa že spočetka velikosrbstvo obenem s protikomunizmom. V Dalmaciji so kolaboracionistične enote sestavljali tudi protikomunistični Hrvati. Posamezne pojave obravnava na temelju italijanskih virov, zlasti iz zgodovinskega arhiva vrhovnega štaba italijanske vojske.

Že kmalu na začetku leta 1942 je italijansko poveljstvo vse te raznorodne enote poimenovalo s skupnim imenom "Prostovoljna protikomunistična milica" (MVAC). To je postalo po juliju 1942 tudi uradno ime slovenskih "vaških straž" v anektirani Ljubljanski pokrajini. Privitera pravi, da so to bile "vzporedne enote, organizirane znotraj italijanske vojske, ki naj nastopajo ob boku rednih čet v boju proti gverili".

Posebna pozornost, ki jo avtorja namenjata kolaboracionistom, služi nedvomno njunemu prizadevanju, da natančneje raziščeta mesto in odgovornost italijanskih okupacijskih enot v tem "balkanskem" vojskovanju. Za njihove postopke so s svojim prostovoljnim sodelovanjem in z načini bojevanja soodgovorni tudi domačini.

MVAC v Ljubljanski pokrajini zadevata dva italijanska vojaška dokumenta, objavljena med prilogami v knjigi. Prvi je dopis generala Maria Roatte, v.d. poveljnika za "Slovenijo in Dalmacijo" italijanskemu ministrstvu za vojsko 22. julija 1942. V njem sporoča, da je Duce (Mussolini) 16. julija odobril Roattov predlog, naj se glede na dobre izkušnje v Hercegovini organizirajo take enote tudi na zasedenih ozemljih Hrvaške. Sestavljale bi jih enote dveh kategorij: "krajevne enote (vaška milica - milizia paesana) različnega obsega, odvisno od potreb okolja, za neposredno obrambo naselij; - enote za širšo uporabo (aktivna milica - milizia attiva) različne moči, za direktne akcije ali za sodelovanje z našimi operativnimi enotami." Roatta predlaga višino vojaških prejemkov zanje. Dopis ne govori o Ljubljanski pokrajini, toda gotovo je bil sočasen s podobnim načrtom tudi zanjo. To je očitno iz drugega dokumenta, dopisa italijanskega finančnega ministrstva italijanskemu ministrstvu za vojsko z dne 11. avgusta 1942.

Finančno ministrstvo tega dne že odgovarja na predlog ministrstva za vojsko, "naj se organizirajo oborožene protikomunistične formacije na ozemlju Slovenije in Dalmacije, ki bi jih sestavljale vaška milica (krajevne enote) in aktivna milica (operativne enote)". Finančno ministrstvo sporoča svoje stališče o predlaganih vsotah vojaških prejemkov za osebje v teh enotah, s splošno pripombo, naj te vsote ne presegajo povprečja prejemkov italijanskega vojaškega osebja.

Ime "milizia paesana", po naše "vaška straža", je bilo potemtakem že poprej v širši rabi italijanskih okupantov na Hrvaškem in v Dalmaciji in ne izvira iz iniciativ slovenskih kolaborantov v Ljubljanski pokrajini. Prav kratek je Priviterov pogled na Slovenijo: "Povsod je gverila postala konstantna realnost, tudi v tistih območjih, kot je Slovenija, kjer je italijanska vojaška navzočnost bila večja." Ob tem navaja italijansko vojaško oceno iz časa tik pred padcem fašistične vlade v Italiji: "V Sloveniji so uporniške tolpe znova postale dejavne in to s še večjo napadalnostjo kot poprej (pred velikimi bitkami na Neretvi in Sutjeski spomladi 1943, op. J.P.). Najhujši je položaj (tako pravi zanesljivo in ugledno sporočilo Dučeuju) v coni ob meji s Hrvaško, kjer je bilo opaziti navzočnost močnih srbsko hrvaških tolp, ki se doslej še nikoli niso pojavile na slovensko italijanskem ozemlju. Tudi v Ljubljani naj bi se položaj vidno poslabšal v primerjavi s časom pred vojaškimi akcijami. Številni partizani so v njej dobili varno zavetje in vzdržujejo živo zavest upora."

Jedro knjige je v poglavju "Vojaška tragedija in vprašanje, kako se more narod odkupiti". Bianchini tu misli na odkup italijanskega naroda od odgovornosti za udeležbo Italije v svetovni vojni na strani Hitlerjeve Nemčije (1940 - 1943) in v tem okviru za napad na Jugoslavijo in za okupacijo njenih delov.

To vprašanje je, kot znano, tematiziral že Claudio Pavone s knjigo "Una guerra civile - Saggio storico sulla moralità nella Resistenza" (1991). Razmeroma zgodnja kapitulacija je ponudila Italijanom možnost za narodov odkup v nadaljnjem vojskovanju proti Hitlerjevi Nemčiji. Na jugu Italije z vojaško vlogo Badogliève vlade, v sredini in na severu z odporom proti nemškim okupatorjem, ki je bil hkrati tudi državljanska vojna proti obnovljeni fašistični "Italijanski socialni republiki". Italija je s takšno vojno dokazala, da se je sposobna sama rešiti fašizma in se obnoviti kot demokratična država in družba.

Bianchini si to vprašanje postavlja, ko raziskuje, kako so se obnašali italijanski vojaki, ko so se 8. septembra 1943 znašli kot poraženi okupatorji v delih razkosane Jugoslavije. Obvezovala jih je dvojna prisega, kralju in Dučeuju, ki sta zdaj postala med seboj sovražna simbola državljanskega vojskovanja. In znašli so se pred pozivom Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, naj stopijo, tam kjer so, na njeno stran kot zavezniška vojska in obrnejo orožje proti Nemčiji.

Bianchinijeva podoba dilem in obnašanja italijanske okupacijske vojske je utemeljena na italijanskih vojaških virih, pa tudi na zapuščini nekaterih italijanskih častnikov, ki so se odločili za vojskovanje proti Nemčiji, ob boku NOVJ. Večina italijanske vojske se je predala Nemcem v ujetništvo, nekaj tudi posredno prek četniških enot, velik del se je dal razorožiti partizanom in si je potem prizadeval

preiti v južno Italijo, nekateri posamezniki so šli med skrivače po vaseh. Toda pomemben del se jih je organizirano, v samostojnih enotah, pridružil NOVJ. Bianchinijeva pozornost je obrnjena predvsem na območja Črne Gore, Dalmacije in delov Bosne, Hercegovine in Sandžaka in k tamkajšnjim primerom italijanskih enot, ki so se odločile za boj proti Hitlerjevi Nemčiji na tleh okupirane Jugoslavije. Badoglijeva vlada se je njihovega vojaškega in političnega pomena šele pozno zavedla, a vendar: med 9. in 21. oktobrom 1944 je prišel k diviziji "Garibaldi", ki je operirala na območju Sandžaka podsekretar njenega vojnega ministrstva Mario Palermo. Ali je šlo le za pragmatično zanimanje ali tudi za širše politične nagibe? Poskus je ostal neučinkovita epizoda.

Idejna različnost italijanskih protifašističnih vojakov v razmerju do partizanov je ostajala naprej, piše Bianchini. Toda "različnost demokratične orientacije teh in onih ni preprečila, da ne bi primerjali idealnih nagibov, ki so jih videli pri partizanih, s svojimi lastnimi nazori o idejah domovine, države in narodne skupnosti." Mimo fašistične retorike so se sredi partizanske vojne naučili vrednotiti najbolj epične strani lastne zgodovine. "Prav izkušnja antifašističnega boja, ki so ga vodili ob strani jugoslovanskih partizanov - in navzlic epizodam medsebojnega nerazumevanja - je pripomogla, da je med italijanskimi vojaki takrat začel zoreti nov, drugačen in demokratičen občutek dostojanstva njih samih in njihovega naroda, namesto in v nasprotju s tistim, kar jim je dvajset let pridigal fašizem. Zgodovinski spomin in politični premislek sta se začela vračati in obnavljati v kritični obliki in to v ognju krvavega in grozovitega spopada, kar je dopustilo Italijanom, da znova najdejo svojo skupno vez in dostojanstveno povezavo z lastno preteklostjo".

Slovenskega ozemlja se Bianchini ne loteva. Le bežno izreče opažanje, da se je razmerje med italijansko rezistenco in pa slovenskim in hrvaškim osvobodilnim gibanjem "prepletlo s trnovimi in nerešenimi vprašanji italijansko-jugoslovanske meje, s spominom na protislovansko propagando v (minulem) dvajsetletju in na brutalno raznarodovanje, ki so ga izvajali nad Slovenci in Hrvati." Njegov bežni oris razvoja v teh razmerah omenja kočevski zbor odposlancev ("postavil je temelje nove slovenske države v federativni Jugoslaviji"), stike slovenske delegacije OF s CLNAI (vodstvom Rezistence za severno Italijo), protislovansko početje fašistov Mussolinijeve republike, tržaško Rižarno, dramo Trsta po prihodu jugoslovanskih enot, nevarnost vojaškega spopada med protifašističnimi zavezniki, klimo političnega obračuna in klavrnega osebnega maščevanja v Trstu. Ne izogne se niti fojbam. V njih so izginili številni ljudje teh krajev, vključno nekateri anti-fašisti, "ker je prevagala logika napraviti iz vsake trave (fašistično) butaro (fare di ogni erba un fascio)". Zgodovino tistih dni bo treba šele napisati, meni Bianchini, a jo zaznava predvsem kot produkt treh desetletij narodnih nasprotij. Vse, kar je v celotnem dogajanju bilo tragičnega za Italijane v Jugoslaviji, je vendarle produkt politike, ki jo je izvajal fašizem in fašizmu je treba pripisati zgodovinsko odgovornost za to, da je Italijo spremenil v napadalno deželo. V nelahkih odnosih med italijanskimi in jugoslovanskimi partizani je vzlic vsemu

poganjala klica rezistence, ki je edina bila zmožna sčasoma odkupiti, odrešiti Italijo.

Knjiga se kajpada ne loteva nasprotne plati svojega osrednjega vprašanja. S plati jugoslovanske protifašistične rezistence bi se dalo namreč tudi vprašati, kaj pomeni takratni poziv partizanskih vodstev italijanskim, dotlej okupacijskim enotam, v "skupni boj proti skupnemu sovražniku - Hitlerju" (tako npr. razglas Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo)? Kakšen je v luči takega poziva poglobitni cilj NOB? Vojaška zmaga nad evropskim fašizmom ali kar in celo zgolj socialistična revolucija? Kako si zamisliti izpeljavo revolucije v teku in v razmerah bojnega in zavezniškega sodelovanja na lastnih tleh, z enotami kraljeve italijanske vojske? Dejstvo, da se večina italijanskih vojakov temu pozivu ni odzvala, je onemogočilo odgovor zgodovine same na to vprašanje. Toda gre za jedro slovenskih postrevolucijskih sporov o pravem značaju velikega dejanja, ki ga je slovenski narod - z vodstvom, kakršno se mu je tedaj edino ponudilo - nedvomno zmagel v času srečanja s svojo do zob oboroženo usodo.

Janko Pleterški

T o m a ž T e r o p š i č : *Kozjanski odred 1., 2.* Obzorja, Maribor 1993
(Knjižnica NOV in POS; 29/3), 413 + 465 strani.

Obsežna monografija o Kozjanskem odredu je nastala kot nekoliko predelano magistrsko delo. Že zaradi tega je metodološko in hevristično precej bolj dodelana, kot je običajna raven v tej sicer impozantni knjižni zbirki. Avtorju v pomoč in knjigi v korist so bile tudi nekatere njegove predhodne študije o posameznih vidikih teme pa tudi obsežno terensko delo.

Avtor je v 16 poglavjih obdelal skoraj dveletno obdobje vojaškega dela narodnoosvobodilnega boja na Kozjanskem. Obravnavo je temi ustrezno krajevno omejil, hkrati pa je posegel precej širše v tistem delu, kjer je obravnaval razmerje med prebivalstvom in vojaštvom. Tako monografija ni le oris partizanske enote, njenih bojev in razvoja, pač pa mnogo pove tudi o tisti sicer težko zajemljivi in merljivi vmesni coni med partizanstvom in prebivalstvom, kar se običajno označuje s formulo, da je bila gverilska vojna možna le v povezavi z ljudstvom. Delovanje in funkcioniranje Kozjanskega odreda je namreč mogoče še najbolje označiti kot gverilo, z izjemo krajšega obdobja osvobojenega ozemlja jeseni 1944. Odred je namreč deloval na robu že itak počasneje in šibkeje razvijajočega se področja narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, kar je moralo nujno vplivati na cilje in taktiko partizanjenja na Kozjanskem. Kozjansko je bilo v posebni situaciji tudi zato, ker je bilo precej izolirano območje, saj je bilo na vzhodu omejeno z utrjeno in varovano državno mejo, ki se je vlekla tudi onstran Save navzgor do Radeč, vendar pa je mnogo večja zapora na tem območju bila zapora ljudi; v pasu vzdolž